

ISSN: 2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

ВЕСТНИК ЮРИСТА * LAWYER HERALD

ҲУҚУҚИЙ, ИЖТИМОИЙ, ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ

CYBERLENINKA

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

ISSN 2181-9416
Doi Journal 10.26739/2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

5 СОН, 3 ЖИЛД

ВЕСТНИК ЮРИСТА

НОМЕР 5, ВЫПУСК 3

LAWYER HERALD

VOLUME 5, ISSUE 3

TOSHKENT-2023

Мундарижа

ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ НАЗАРИЯСИ ВА ТАРИХИ. ҲУҚУҚИЙ ТАЪЛИМОТЛАР ТАРИХИ

1. ТУРҒУНОВ Мурод Турсунбоевич

АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ДАВЛАТ БОШЛИҒИ ХИСЛАТЛАРИ

ҲАҚИДАГИ ҚАРАШЛАРИ 8

КОНСТИТУЦИЯВИЙ ҲУҚУҚ. МАЪМУРИЙ ҲУҚУҚ. МОЛИЯ ВА БОЖХОНА ҲУҚУҚИ

2. ҲОТАМОВ Ҳомид Сулаймонович

СЕНАТ ФАОЛИЯТИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ВА
ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ.....15

3. АДИЛКАРИЕВА Феруза Ходжимуратовна

КОНСТИТУЦИЯВИЙ СУД ҲАМДА ПРОКУРАТУРА ОРГАНЛАРИ

НАЗОРАТИНИНГ ЎЗARO НИСБАТИ ҲАМДА МУТАНОСИБЛИГИ.....22

ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ. ТАДБИРКОРЛИК ҲУҚУҚИ. ОИЛА ҲУҚУҚИ. ХАЛҚАРО ХУСУСИЙ ҲУҚУҚ

4. ТОШҚУЛОВ Жўрабой Ўринбоевич, МУҲАММАДЖОНОВ Жасурбек Жаҳонгир ўғли
ИСЛОМ ҲУҚУҚИ БЎЙИЧА ФУҚАРОЛАРНИНГ ТАДБИРКОРЛИК БИЛАН ШУҒУЛЛАНИШ
ҲУҚУҚИНИНГ КАФОЛАТЛАРИ 29

5. УЛУГБЕКОВ Баходир Абдасович

ШАЪН, ҚАДР-ҚИММАТ ВА ИШЧАНЛИК ОБРЎСИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ
ТАБИАТИ ВА ШАРТЛАРИ 42

6. YUSUPOV Sardor

ROBOTICS LEGAL CIVIL REGULATION IN UZBEKISTAN: PIONEERING A PATH FOR THE
FUTURE.....50

7. БАРЫШНИКОВА Линиза Наильевна

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ В ОБЛАСТИ ФИЗКУЛЬТУРЫ И СПОРТА В
РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ 58

ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИ. КРИМИНАЛИСТИКА, ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ҲУҚУҚ ВА СУД ЭКСПЕРТИЗАСИ

8. ZULFUQOROV Abduvaxob Abdumalik o'g'li

МАТО ИЗЛАРИНИ АНИҚЛАШ, ҚАЙД ЕТИШ, ОЛИШ ВА ТАВСИFLASH.....67

9. ABDULLAEV Rustam Kaxramanovich

СУД ЕКСПЕРТИЗА ТАДҚИҚОТИ УСЛУБЛАРИ ТИЗИМИДА ЕКСПЕРИМЕНТИНИНГ О'РНИ.....75

ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ ВА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ

10. USMANOVA Surayo Bultakovna

XIZMATLAR SAVDOSI BO'YICHA BOSH KELISHUVIDA TURIZM:

SHARTNOMAVIY-HUQUQIY Tahlil.....81

11. АЛМОСОВА Шаҳноза Собировна

ЖСТНИНГ “МИЛЛИЙ РЕЖИМ” ТАМОЙИЛИ ВА УНИ ЎЗБЕКИСТОН ҚОНУНЧИЛИГИГА

ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ ҚИЛИШ МУАММОЛАРИ 89

12. ШАРАПОВ Шухрат Шокирович

ТАЪЛИМ ОЛИШ ҲУҚУҚИНИНГ АСОСИЙ ТАЪРИФЛАРИ..... 96

ЮРИДИК ХИЗМАТ, АДВОКАТУРА, НОТАРИАТ

13. ФАЙЗИЕВ Хайриддин Сирожиддинович

ЮРИДИК ХИЗМАТ ТУШУНЧАСИ ВА УНИНГ ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ ОРГАНЛАРИ

ТИЗИМИДА ТУТГАН ЎРНИ 103

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ ВЕСТНИК ЮРИСТА LAWYER HERALD

ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИ. КРИМИНАЛИСТИКА, ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ҲУҚУҚ ВА СУД ЭКСПЕРТИЗАСИ

ZULFUQOROV Abduvaxob Abdumalik o'g'li

O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi katta o'qituvchisi,
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: Zulfuqorovabduvaxob@gmail.com

МАТО ИЗЛАРИНИ АНИQLАSH, QAYD ETISH, OLISH VA TAVSIFLASH

For citation (иктибос келтириш учун, для цитирования): ZULFUQOROV A.A. Mato izlarini aniqlash, qayd etish, olish va tavsiflash // Юрист ахборотномаси – Вестник юриста – Lawyer herald. № 5 (2023) В. 67-74.

 5 (2023) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2023-5-8>

ANNOTATSIYA

Maqolada kiyimlardagi izlar va mavjud shikastlanishlar tadqiqotlarining sud-tergov organlari faoliyatidagi ahamiyati, kiyimlar izlari va ularning belgilari, ushbu izlarni aniqlash va qayd etish xususiyatlari masalalari o'rganilgan. Hodisa sodir bo'lgan joyda aniqlanishi mumkin bo'lgan kiyim matosining izlarining turlari, bu kabi izlarning hosil bo'lish mexanizmlari, bu kabi izlarni aniqlash, qayd etish va olish uslub va usullari yoritilgan. Mato izlarini dastlabki tadqiqotlari va bu kabi tadqiqotlarning maqsadi hamda vazifalari, ushbu jarayonda uchrab turadigan muammolar o'rganilgan. Tergov va ekspertlik amaliyotining tahlillari hamda kriminalist-olimlarning nazariy fikrlariga asoslanib, mato izlarini kriminalistik tavsiflashning tartibi taklif qilingan.

Kalit so'zlar: kiyimlardagi izlar va shikastlanishlar, kiyim izlari, hajmiy (botiq) va sirtiy (yuzaki) izlar, tushgan qatlamli va ko'chgan-qatlamli izlar, bosim izlari va sirpanish izlari, statik va dinamik izlar, izlarni aniqlash va qayd etish uslublari, sud-trasologik ekspertizasi, kiyim izlarining hosil bo'lish mexanizmi, ko'rinadigan izlar, ko'rinmaydigan izlar, mato izlarini dastlabki tadqiqotlari, mato izlarining umumiy va xususiy belgilari, mato izlarini kriminalistik tavsiflash.

ЗУЛФУКОРОВ Абдувахоб

Старший преподаватель Академии МВД Республики Узбекистан,
доктор философии по юридическим наукам (PhD)
E-mail: Zulfuqorovabduvaxob@gmail.com

ВЫЯЛЕНИЕ, ФИКСАЦИЯ, ИЗЪЯТИЕ И КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИЕ ОПИСАНИЕ СЛЕДОВ ТКАНИ

АННОТАЦИЯ

В статье исследуется значение исследований следов на одежде и имеющихся повреждений в деятельности судебно-следственных органов, вопросы следов одежды и их признаков, особенности выявления и фиксации этих следов. Выделены типы следов ткани одежды, которые могут быть обнаружены на месте происшествия, механизмы образования следов, методы и способы обнаружения, регистрации и получения данных следов. Были изучены первоначальные исследования следов тканей, цель и задачи данных исследований, а также проблемы, с которыми встречаются в этом процессе. На основе анализа следственно-экспертной практики и теоретических мнений учёных-криминологов предложен метод криминалистического описания следов ткани.

Ключевые слова: следы и повреждения на одежде, следы одежды, объёмные и поверхностные следы, следы-отслоения и следы-наслоения, следы давления и следы скольжения, статические и динамические следы, методы обнаружения и фиксации следов, судебно-трактологическая экспертиза, механизм образования следов одежды, видимые следы следы, невидимые (слабо видимые) следы, предварительные исследования следов ткани, общие и частные признаки следов ткани, криминалистическая характеристика следов ткани.

ZULFUKAROV Abduvahob

Senior Lecturer of the Academy of the Ministry of Internal Affairs
of the Republic of Uzbekistan,
Doctor of Philosophy (PhD) in Law
E-mail: Zulfuqorovabduvaxob@gmail.com

IDENTIFICATION, FIXATION, REMOVAL AND FORENSIC DESCRIPTION OF TISSUE TRACES

ANNOTATION

The article explores the importance of studies of traces on clothing and existing injuries in the activities of forensic investigative bodies, the issues of traces of clothing and their signs, the specifics of identifying and fixing these traces. The types of traces of clothing fabric that can be detected at the scene of the incident, the mechanisms of trace formation, methods and methods of detecting, registering and obtaining trace data are highlighted. The initial studies of tissue traces, the purpose and objectives of these studies, as well as the problems encountered in this process were studied. Based on the analysis of investigative expert practice and theoretical views of forensic scientists, the procedure and procedure for criminalistic description of the characteristics of tissue traces were proposed.

Keywords: traces and damages on clothing, traces of clothing, volumetric and surface traces, traces of exfoliation and traces of layering, pressure traces and slip marks, static and dynamic traces, methods of detection and fixation of traces, forensic tracological examination, the mechanism of formation of traces of clothing, visible traces traces, invisible (weakly visible) traces, preliminary studies of tissue traces, general and particular signs of tissue traces, forensic characteristics of tissue traces.

Kiyimlardagi izlar va mavjud shikastlanishlarning tadqiqotlari kriminalistik ekspertizalarning imkoniyatlarini yanada kengaytiradi hamda sud-tergov organlarida vujudga keladigan bir qator savollarga javob berish imkonini yaratadi. Chunki, kiyimlar iz qabul qiluvchi va iz hosil qiluvchi ob'ekt sifatida jamiyatda ko'p tarqalgan hamda juda ko'p jinoiy ishlar bo'yicha ashyoviy dalil hisoblanadi. Turli shikastlanishlar va ularning izlari mavjud bo'lgan kiyimlar – shikastlanishlarni keltirib chiqargan ta'sirlarning xususiyatlari va mexanizmi bo'yicha yagona ma'lumot manbai bo'lib hisoblanishi mumkin. Kiyimlarda juda ko'plab hollarda, iz hosil qiluvchi

ob'ektning tuzilishidagi o'ziga xos xususiyatlar odam tanasining teri qatlamiga qaraganda to'liq va aniq aks etishi mumkin [1, B.244].

Hozirgi kunda soha mutaxassislari kiyimlardagi shikaslanishlar va shikastlanishlar zamonaviy kriminalistik nazariya va amaliyotda kengroq tushuncha sifatida qo'llanilmoqda, chunki, hozirgi kunda nafaqat kiyimlardagi shikastlanishlar, balki kiyimlar bilan turli buyumlar va atrof muhit bilan ta'sirlashishining barcha oqibatlari (natijalari) ham tadqiq etilmoqda. Bunga misol qilib, kiyimlardagi issiqlik va kimyoviy ta'sir izlarini olish mumkin.

Kiyimlar predmetlarining o'ziga xos xususiyatlari kiyimlardagi shikastlanishlarning identifikatsion xususiyatlari va ahamiyatini qayd etish va ta'riflashda alohida yondashuvni talab qiladi. Kiyimlar, odam tanasining yumshoq to'qimalaridan farqli ravishda, turli ta'sirlarning izlarini to'liq aks etishi va uzoq muddat davomida saqlab turishi mumkin, bu esa o'z navbatida diagnostik hamda aynanlikni aniqlash tadqiqotlar uchun o'ta muhim ahamiyat kasb etadi.

Kiyimlardagi shikastlanishlar hamda ularning izlarining kriminalistik tadqiqotlari tergov harakatlarining qiziqtiruvchi juda ko'plab savollar doirasini aniqlashga hamda ushbu savollarga ko'rilayotgan jinoya ishi bo'yicha haqiqatni aniqlash maqsadida aniq javoblarni topishga imkon yaratadi.

Kiyimlardagi shikastlanishlar hamda ularning izlarining trasologik tadqiqotlarni takomillashtirish borasidagi muhim vazifalar sirasiga ushbu turdagi tadqiqot ob'ektlarini sifatli o'rganish va tadqiq etish bo'yicha yangi metodikalar va usullarni ishlab chiqish hisoblanadi. Ta'kidlash joizki, kiyimlardagi izlar va shikastlanishlarning trasologik ekspertizalari bo'yicha kompleks tadqiqotlarni o'tkazish kriminalistik amaliyotning ehtiyojlariga to'liq mos keladi.

Turli xil jinoyatlar bo'yicha hodisa sodir bo'lgan joylarda ko'pincha mato izlari, shu jumladan: qo'lqop izlari; ustki kiyim izlari (shim, pidjak, kurtka, palto va boshq.); ichki kiyim izlari (paypoq, uzun paypoq va boshq.) aniqlanishi mumkin [2, B.26].

Kiyimlarning alohida qismlari izlarida barqaror belgilar aks etishi mumkin. Odatda bu kiyimning turi va tuzilishi (bichimi) xususiyatlarini, ushbu kiyimni tayyorlashda ishlatilgan materialning turi va xususiyatlarini, kiyim ishlab chiqarishning texnologik xususiyatlarini (matoning tuzilishi, iplarning to'qilishi, choklari vatugmalarning mavjudligi), shuningdek ushbu ob'ektning individual xususiyatlarini (ishlab chiqarishdagi nuqsonlar, shikastlanishlar, yamoqlar, choklar va h.k.) tavsiflovchi guruhliy belgilari bo'lib, ular kiyimlarni identifikatsiya qilishga imkon beradi. Kiyim izlariga qarab uning egasining bo'yi uzunligi, gavda tuzilishi (ozg'in, to'la), jinsi, yoshi, kasbi haqida taminiy ma'lumotlar olish mumkin. Bunday izlar izlar chang bosgan, sayqallangan va bo'yalgan sirtlarda, odam tanasida yoki murdada (to'qalar, tugmalar, mato izlari), qorda, tuproqda aniqlanishi mumkin.

Ushbu izlarni aniqlash va qayd etish quyidagilar orqali, iz qabul qiluvchi ob'ektning o'ziga xos xususiyatlarini va izlarning tabiatini hisobga olgan holda amalga oshiriladi:

vizual – ob'ektning yorug'lik filtrlari yordamida qiya tushuvchi nurlarda, ultrabinafsha (UB) nurlarida ko'zdan kechirish;

ob'ekt sirtiga daktiloskopik kukunlari bilan ishlov berish;

ob'ekt sirtiga kumush nitrati yoki ningidrin eritmasi bilan ishlov berish, so'ng aniqlangan izlarni hodisa sodir bo'lgan joyni ko'zdan kechirish bayonnomasiga tavsiflash;

fotosuratga va videotasvirga olish;

maxsus (iz nusxasini ko'chirishga mo'ljallangan) plenkaga nusxasini ko'chirish;

hajmli izlarning "K" yoki "SKTN" polimer pastalari yordamida quyma-nusxalarini tayyorlash orqali modellashtirish.

Hodisa sodir bo'lgan joydagi chang yoki tuproq zarralarini kiyim matosiga kirib qolishi yoki ifloslangan yoki bo'yalgan kiyimlar va moddalar sirtidan (qon, turli ifloslanishlar, ter-yog' moddasi) mikro zarrachalarni (tolalar, iplar, mo'yna tuklari va boshq.) iz qabul qiluvchi ob'ektga o'tib qolishi imkoniyatini hisobga olish kerak. Ushbu mikro-ob'ektlarni ekspertiza tadqiqotlari iz yoki axborot tashuvchi ob'ektlarning, masalan, jinoyatchi bilan jabrlanuvchining kiyimlarining, o'zaro ta'sirlashishi holatini (faktini) aniqlashga yoki odamning hodisa sodir bo'lgan joyda hozir bo'lganligini (tuproq, qon izlari va boshq.) tasdiqlashga imkon beradi.

Sud-trasologik ekspertizasini tayinlashda, hodisa sodir bo'lgan paytda odamda bo'lishi

mumkin bo'lgan kiyimlarning barcha predmetlari olinadi hamda ekspertga tadqiqot uchun taqdim qilinadi.

Aks-izlardan tashqari, hodisa sodir bo'lgan joyda kiyimning taribiy qismlari ham izlanishi kerak, ular buyum-izlar, ya'ni, tolalar, iplar, mato parchalari va bo'laklari, mo'yna, tugmalar bo'lishi mumkin. Bu kabi buyum-izlar ularga mos keladigan kiyimning belgilari (rangi, matoning tuzilishi, nuqsonlari) orqali shaxsni qidiruviga yo'naltiruvchi ma'lumot berishi mumkin, shuningdek kelgusida kiyimlarni qismlarga ko'ra bir butunligi bo'yicha identifikatsiya qilishga imkon beradi.

Jinoyat protsessida mato izlarining kriminalistik ahamiyati juda yuqori. Chunki, to'qimachilik materiallari izlarda aks etadigan barqaror belgilarga ega bo'ladi.

Juda ko'p hollarda, o'g'irlik, qotillik, zo'rlash va boshqa turdagi jinoyatlarni tergov qilishda hodisa sodir bo'lgan joyda mato izlarini topiladi. Masalan, piyodani urib yuborgan turli xil transport vositalarida hosil bo'lgan izlarda matoning reliefi, mayda tolalar, jabrlanuvchining kiyimidagi turli xil moddalar aks etishi mumkin. Bu holat nafaqat trasologik tadqiqot uslublaridan foydalanishga, balki tadqiqotlarni biologik, kimyoviy va boshqa uslublar bilan to'ldirishga imkon beradi.

Shunday qilib, kiyim izlari va ulardagi shikastlanishlarning tadqiqotlari kriminalistik ekspertizalarning imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi hamda tergov va sud organlarida yuzaga keladigan muhim masalalarni hal qilishga imkon beradi.

Trasologiyada mato izlari quyidagilarga bo'linadi: hajmiy (botiq) va sirtiy (yuzaki), tushgan qatlamli va ko'chagan-qatlamli, bosim izlari va sirpanish izlari, statik va dinamik izlar.

Matolarning hajmiy izlarining hosil bo'lish mexanizmi boshqa ob'ektlarning hajmiy izlarining hosil bo'lish mexanizmidan farq qilmaydi. Inson tanasining biron-bir qismi ma'lum bir kuch bilan matoning muayyan bir sohasiga qiladi va ushbu soha esa o'z navbatida iz qabul qiluvchi ob'ektga ta'sir qiladi. Iz qabul qiluvchi ob'ektning ezilishi (deformatsiyasi) natijasida, unda odam tanasining bir qismi va mato belgilari aks etib qoladi, albatta, bu holda, iz qabul qiluvchi ob'ekt kiyim materialiga qaraganda ko'proq egiluvchan (plastik) bo'lishi kerak. Ammo yangi bo'yalgan sirtida, moylangan sirtida matoning aniq hajmli izlari paydo bo'lishi mumkin.

Shunday qilib, har xil turdagi matolar izlarining hosil bo'lish qonuniyatlarini va sirtlarda iz hosil bo'lish mexanizmining xususiyatlarini o'rganish orqali, ekspertizaning dastlabki tadqiqot bosqichidayoq o'zaro ta'sirlashayotgan ob'ektlarning shakli, xususiyatlari, belgilarini aniqlash hamda sodir etilgan jinoyat mexanizmining modelini shakllantirish, uning asosida esa – tergovning keyingi bosqichlari uchun tegishli harakatlarni aniqlash imkonini beradi.

Matoning hajmli izlarini hosil bo'lish mexanizmining o'ziga xos xususiyati – iz qabul qiluvchi ob'ektda bir vaqtning o'zida ikkita iz hosil qiluvchi ob'ektning aks etishidir. Masalan, paypoq kiyilgan oyoq izida bir vaqtning o'zida odam oyog'i kaftining anatomik xususiyatlari (qismlarning shakli, o'lchamlari va o'zaro joylashishi) va paypoq matosining xususiyatlari (reliefi, to'qilish zichligi va boshqa xususiyatlar) aks etishi mumkin.

Izlarni aniqlash bosqichi hodisa sodir bo'lgan joydagi vaziyatni baholashga (situatsiyaviy tadqiqot) asoslangan. Bunday tadqiqotlar hodisa sodir bo'lgan paytda uning alohida ob'ektlarining holati va joylashuvini aniqlashga; jinoyatchining hodisa sodir bo'lgan joyga kelishi va ketishi mumkin bo'lgan yo'llar; jinoyatchi qo'llari bilan tegishi mumkin bo'lgan narsalar; jinoyat qurollarini yashirishning mumkin bo'lgan joylari va h.k. aniqlashga yordam beradi. Bu jarayonda mavjud vaziyatda jinoyatchining harakatlari va o'zini tutishini tasavvur qilish zarur, buning uchun esa izlarning joylashuvi va iz hosil bo'lish mexanizmi yordam beradi [3, B.155].

Hodisa sodir bo'lgan joyni ko'zdan kechirishni amalga oshirayotgan shaxsning oldida, joy vaziyatidagi har bir izning holati va joylashishini aniqlash, uni joydagi turli ob'ektlariga "bog'lash" vazifasi turadi, bu esa sodir bo'lgan hodisaning tegishli holatlarini aniqlashga yordam beradi. Hodisa sodir bo'lgan joyda matoning ko'rinadigan (yaqqol ifodalangan) va ko'rinmaydigan (yaxshi ko'rinmaydigan, ifodalanmagan) izlari aniqlanishi mumkin.

Ko'rinadigan izlarni vizual ko'zdan kechirish (kuzatish) orqali osongina aniqlash mumkin,

ko‘rinmaydigan (yaxshi ifodalanmagan) izlarni aniqlash uchun texnik-kriminalistik vositalar – turlicha katatashiruvchi zarrabin (lupa) va qo‘shimcha yoritish moslamalaridan foydalanish lozim. Yaxshi ko‘rinmaydigan qatlamli (tushgan yoki ko‘chgan) izlar mavjud bo‘lgan ob‘ektlarni qiya tushuvchi nurlarda yoki imkon bo‘lsa, o‘tuvchi nurlarda yorug‘likka solib ko‘zdan kechirish kerak.

Hodisa sodir bo‘lgan joyda qolgan mato izlari yog‘li moddalarning qatlamlanishi natijasida hosil bo‘lishi mumkinligini unutmaslik kerak. Buning sababi shundaki, kiyimlarni bir muddat kiyishda va odam terisidan ter-yog‘ moddalarining ajrab chiqishi hamda havo ta‘sirida namlanib qolishi sababli, yog‘ moddalari matoga singib qolishi mumkin.

Trikotaj mahsulotlaridagi yog‘ ip-tolalarni to‘qish uchun tayyorlashda hosil bo‘ladi. Sun‘iy ipak ip-tolalari tarkibiga suv, vazelin moyi va boshqa bir qancha moddalar qo‘shiladigan suvli emulsiyasida moylanadi. Yungli matolar (sherst) tolalarni elektrlanishini kamaytirish hamda keyingi ishlov berish jarayonlarida yung tolalarini siljishi va tekislanishini ta‘minlash maqsadida, olein kislota (bir asosli to‘yinmagan yog‘ kislota) emulsiyasi yoki mineral moylar bilan moylanadi. Moylash moddalari matoga ishlov berish yakunida qisman olib tashlanadi emas.

Boshqa turli matolar ham “appretura” deb nomlanadigan jarayondan o‘tadi. Buning uchun ip-tolalar tarkibiga yog‘, sovun, glitserin va boshqa ko‘plab moddalar kiritiladi. Masalan, yarim yung va yung iplardan tayyorlangan tayyor mahsulotlarda yog‘ miqdori mahsulot vaznining 3,5 foizigacha bo‘lishiga ruxsat etiladi [2].

Mato izlarini dastlabki tadqiqotlari – ularni ashyoviy dalil sifatida olish va kelgusida ekspertizaga yuborish to‘g‘risida qaror qabul qilish maqsadida, umumiy belgilarni o‘rganishdan iborat. Aniqlangan barcha izlar hodisa sodir bo‘lgan joyni ko‘zdan kechirish bayonnomasida qayd etiladi va fotosuratga olinishi kerak. Dastavval, izlarning ob‘ektda holati va joylashishi, so‘ng izlarning o‘zi o‘lchovli foto-videotasviga olish qoidalariga rioya qilgan holda qayd etiladi.

Hodisa sodir bo‘lgan joyni ko‘zdan kechirish bayonnomasida iz qabul qiluvchi sirtlarning xususiyatlari va holatini aks ettirish kerak, chunki ular iz hosil qiluvchi ob‘ektlarning akslariga va izlarning saqlanishiga ta‘sir qilishi mumkin. Keyin ob‘ektdagi izlarning joylashuvi (lokalizatsiyasi), bir-biriga nisbatan holati, belgilari, o‘lchamlari, shakllari, har bir izning o‘ziga xos xususiyatlari tavsiflanadi.

Mato izlari uchun xos bo‘lgan o‘ziga xos belgilari quyidagilar hisoblanadi: sirtining tuzilishi, to‘qilish turi, diagonal chiziqlari va diagonal burchaklari soni, naqshlarning o‘lchamlari, iplarning burilish yo‘nalishi.

Xususiy belgilarga quyidagilar kiradi: ip va tolalarning nuqsonlari (keskin qalinlashishi va ingichkalashish, matoning “hoshiyadorligi”, tugunlar va ishib qolishlarning mavjudligi); to‘qilishdagi nuqsonlar (blizna – bo‘ylama iplar (asos) bo‘ylab joylashgan teshiklar, prometki – ko‘ndalang iplar (utok)dagi teshiklar va boshq.), ekspluatatsiya qilish va ta‘mirlash natijasida hosil bo‘lgan nuqsonlar (shikastlanish, yamoq, choklar va boshq.).

Hodisa sodir bo‘lgan joyni ko‘zdan kechirish bayonnomasida izlarni aniqlash, qayd etish va olish uchun ishlatiladigan usullar va vositalar ham ko‘rsatiladi.

Hajmli izlar quyma nusxa olishga mo‘ljallangan pastalar (“K-pasta”, “U-1-18” gipsli eritma pasta) yordamida olinadi; sirtiy ko‘chgan qatlamli izlar yopishqoq lenta, daktiloskopi tasma yordamida, fotosuratga oish orqali qayd etiladi.

Matolarning sirtiy izlari modda zarralarining iz qabul qiluvchi yuzaga qatlamli ko‘chishi yoki iz qabul qiluvchi sirtidan moddani qatlamli tushishi natijasida ham hosil bo‘lishi mumkin.

Tushgan-qatlamli izlar rangli va rangsiz bo‘lishi mumkin. Bo‘yalgan izlar mato oldindan bironta rang beruvchi moddalar – rangli suyuqliklar (qon, bo‘yoq) bilan bo‘yalgan hollarda hosil bo‘ladi [4, B.287].

Ko‘chgan-qatlamli izlar odatda, changli yuzada yoki hali qurimagan bo‘yoq, qon kabi moddalarning yupqa qatlami bilan qoplangan ob‘ektlarda hosil bo‘ladi.

Izlarning joylashuvi hodisa sodir bo‘lgan joyni ko‘zdan kechirish bayonnomasiga ilova qilinadigan rejada ham qayd etiladi [5].

Hodisa sodir bo‘lgan joydan tekshirilayotgan hodisa bilan bog‘liq barcha topilgan izlarni

olish tavsiya etiladi. Tergov va ekspertlik amaliyoti shuni ko'rsatadiki, hatto etarlicha to'liq va aniq ifodalanmagan izlar ham trasologik tadqiqotlar uchun material bo'lib xizmat qilishi hamda ularning yig'indisi iz hosil qiluvchi ob'ekt haqida zarur ma'lumotlar bera olishi mumkin.

Izlar mavjud bo'lgan buyumlar va izlarning nusxalari (quyma-nusxalari), ularni tegishli joyga yuborishda (transportirovka qilish) buzilmasligi, o'zgarmasligi va to'liq saqlanishini ta'minlaydigan darajada o'rab-joylashtirilishi kerak. Buning uchun yog'och va karton qutilar, qog'oz paketlar, konvertlar ishlatiladi. Har bir ob'ekt alohida o'rab-joylashtiriladi va o'ramlar muhrlanadi. O'ramda qaysi ish bo'yicha, kim tomonidan kimlarning ishtirokida ushbu ob'ektlar olinganligi to'g'risida tushuntirish (izohli) yozuvi bo'lishi kerak. So'ng, izlar mavjud bo'lgan buyumlar va izlarning nusxalari bo'yicha, identifikatsiyaviy va diagnostik vazifalarini bajarishga imkon beradigan ekspertiza tadqiqotlari o'tkaziladi.

Mavjud amaliyotda to'plangan tajribaning ulkan ekanligiga qaramay, hozir paytda hodsa sodir bo'lgan joyni ko'zdan kechirish bayonnomasida mato izlarini aniqlash va kelgusi qayd etish bilan bog'liq muammolar uchrab turadi.

Hodisa sodir bo'lgan joyni ko'zdan kechirishning tayyorgarlik bosqichida rejalashtirish to'liq amalga oshirilmaydi, ma'lum bir vaziyatda aynan nimani izlash kerakligi aniqlanmaydi. Bundan esa, matolarning xususiyatlari to'g'risida etarli ma'lumotlar bazasining yo'qligi, izlarni aniqlashda kriminalistik taktikasining mukammal emasligi kabi ikkinchi turdagi muammo kelib chiqadi. Shunday qilib, ish uchun ahamiyatli bo'lgan, jinoyatni, shu jumladan "izlar sovimasdan" ochishga yordam beradigan ma'lumotlar yo'qotiladi.

Ekspertiza tadqiqotlari davomida sud eksperti oldida paydo bo'ladigan savollardan biri bu – kiyim izlarining ularni qoldirgan buyumni aniqlash uchun yaroqliligi masalasidir. Chunki, hatto oddiy surtmada ham kiyimning o'ziga xos xususiyatlari sirpanish (ishqalanish) izlari sifatida aks etishi mumkin.

Shu sababli, hodisa sodir bo'lgan joydan barcha izlarni olish ekspertiza tadqiqotlari natijalari uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Bu holat ekspert-trasologning o'z oldiga qo'yilgan vazifalarni hal qilishga xolisona yondashuvini ko'rsatadi. Shuningdek, hodisa sodir bo'lgan joyni ko'zdan kechirish bosqichidayoq mato izlari tezkor ma'lumot berishi mumkin. Masalan, yangi bo'yalgan ob'ekt sirtida kiyim matosining izi topilganda, ushbu izni hosil qilgan kiyimning iz hosil qiluvchi qismi bo'yalgan deb taxmin qilish mumkin; shuningdek, jabrlanuvchi kiyimining iz hosil qiluvchi qismida, ushbu kiyimning izi topilgan transport vositasi qismidan lok-bo'yoq materiallari zarralari yoki boshqa moddalar mavjud deb taxmin qilish mumkin.

Ta'kidlash joizki, kiyimning ob'ekt bilan o'zaro ta'sirlashishi qanchalik zich (kuchli) bo'lsa, bu ob'ektga shunchalik ko'p mikro-zarrachalar o'tadi. Masalan, yo'l-transport hodisasi yuz berganda, avtomobilning old qismidagi kiyim izlarida kiyim iplari va alohida tolalari saqlanib qolishi mumkin.

Kelgusi tadqiqotlar davomida kiyim izlarining hosil bo'lish mexanizmiga ko'ra odamning taxminiy holatini taxmin qilish kerak. Bunday holda, sodir etilgan jinoyatning (zo'rlash, o'g'irlik va boshq.) tabiati va hodisa sodir bo'lgan joyiagi vaziyat muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, zo'rlashda shim tizza qismining shim izlari; pidjak va ko'ylakning tirsak qismining yoki bilak sohasining izlari hosil bo'lishi mumkin; erni qazish bilan o'g'irlik qilishda jinoyatchi tiz cho'kkan holatda bo'lishi, o'tirishi, yotishi, tirsaklariga suyanishi mumkin va h. k.

Va nihoyat, kiyimning iz hosil qiluvchi sohani aniqlash imkonini beradigan ma'lum bir qismining shakli, o'lchamlari, ishlov berish xususiyatlari, choklar, shikastlanish va nuqsonlar, yamoqlar shaklida aks etgan o'ziga xos belgilarini aniqlash zarur.

Hodisa sodir bo'lgan joyni ko'zdan kechirish samaradorligini oshirish maqsadida, yuqorida ta'kidlangan hodisa sodir bo'lgan joydagi mato izlari bilan bog'liq muammolarga bog'liq holda, mato izlarini aniqlash, qayd etish, olish bo'yicha mavjud uslubiy tavsiyalarni yanada boyitish hamda ungi uslubiyotlar majmuini ishlab chiqish zarur.

Bu erda hodisa sodir bo'lgan joyni ko'zdan kechirish tergov haratikaini o'tkazishga tayyorgarlik bosqichi muhim rol o'ynaydi, bu bosqichda tergovchi va mutaxassis izlarni aniqlash, qayd etish va olish uchun kerak bo'lgan barcha uslublarini qo'llash uchun zarur vositalar bazasi mavjudligini ta'minlaydi. Mato izlarini aniqlash uchun qo'l-barmoq izlarini,

to'ntoq buyumlardan hosil bo'lgan shikastlanishlarni aniqlash, qayd etish va olish uchun mo'ljallangan juda keng vositalar majmuini tavsiya etish mumkin. Bevosita hodisa sodir bo'lgan joyda kiyim izlarini aniqlash, qayd etish va olish uchun vositalarni tanlash iz qabul qiluvchi ob'ektning materialiga hamda izning tabiatiga bog'liq bo'ladi.

Jinoyatlarni ochish (shu jumladan, "izlar sovimasdan" ochish) uchun tergovchi (tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi organning mansabdor shaxsiga, surishtiruvchi yoki sud) va unga yordam beradigan shaxslar u yoki bu turdagi matolarning izlarda aks etadigan o'ziga xos (xarakterli) belgilarini bilishlari va irok eta olishlari kerak.

Fikrimizcha, mavjud nazariy bazani hamda tergov va ekspertlik amaliyotida to'plangan tajribani sintezlash natijalariga asoslangan holda, amaliyo faoliyatda eng ko'p uchraydigan matolarning xususiyatlarini, mato izlari bilan ishlash algoritmini, shuningdek har xil turdagi to'qimalarning izlarining fotosuratlarini o'z ichiga olgan to'plamni (metodik tavsiya) ishlab chiqish kerak. Bu kabi to'plam iz qoldirgan kiyim turini aniqlash va binobarin, gumon qilinuvchining shaxsi to'g'risida ma'lumot olishga yordam beradi.

Bizning fikrimizcha, mato izlarini kriminalistik tavsiflashning quyidagi tartibi maqsadga muvofiq ko'rinadi:

1) shaklining tavsifi (geometrik shakllarga nisbatan aniqlanadi: oval, to'rtburchak, to'g'ri to'rtburchak, uchburchak va h.k.), izning o'lchamlari, shakli va konfiguratsiyasi, bo'yalgan va bo'yalmagan qismlarining o'zaro joylashishi;

2) trasologiyada qabul qilingan tasniflash tizimiga muvofiq izlarning turini (hajmli yoki sirtiy, qatlamli – tushgan yoki ko'chgan, rangli (bo'yalgan) yoki rangsiz, statik va dinamik) aniqlash;

3) to'qilish turini aniqlash. Bunday holda, matoning, bu mato iplari va tolalarining u yoki bu turdagi to'qishda hosil bo'ladigan tashqi tuzilishi va naqshlariga e'tibor beriladi;

4) matoning iz qoldirgan sohasi zichligini hisoblash. Matoning zichligi tomonlarining uzunligi 50 mm bo'lgan kvadrat ichidagi sirtmoqlar soni bilan ifodalanadi. Mato zichligining quyidagi turlari mavjud:

— gorizontal bo'yicha zichlik (R_g) — sirtmoqlardagi qadam (ustun)larining miqdori;

— vertikal bo'yicha zichlik (R_v) — sirtmoq qatorlarining miqdori.

Matoning umumiy zichligi quyidagi formula bilan ifodalanadi:

$$R = R_g * R_v$$

Bu yerda asos va utoklar soni faqat polotnoli to'qish (*asosiy (bo'ylama) iplarni utok (ko'ndalang) iplar bilan navbati bilan qoplash bilan bajariladigan to'qish usuli*) usulida to'qilgan mato izlarini o'rganishda aniqlanishi mumkinligini unutmash kerak. Sarjali yoki atlasli to'qish usulida tayyorlagan matolar izlarini tadqiqotlarida 1 sm uzunlikda joylashgan diagonal chiziqlar hisoblanadi.

5) og'ish burchagini o'lchash. Diagonal chiziqlar akslarining og'ish burchagini o'lchash. Bu burchakni o'lchash uchun mikroskop yoki to'qimachilik lupasidan foydalaniladi. Izdagi diagonal chiziqlarning og'ish burchagini o'lchash orqali olingan ma'lumotlardan matoning diagonal chiziqlarining og'ish burchagini aniqlash uchun foydalanish mumkin: matodagi diagonal chiziqlarning og'ish burchagi har doim 180°S burchak bilan izdagi diagonal chiziqlarning aks etish burchagi o'rtasidagi farqdan iborat bo'ladi. Turli matolar diagonallarining burchaklari 1 dan 89°S gacha bo'lganligi sababli, izlardagi diagonal chiziqlar aks etish burchaklari har doim 90°S dan katta bo'ladi.

Mato izlarining tadqiqotlari natijasida olingan, matoning to'qilish usullari, asos va utok iplarining soni, 1 sm uzunlikdagi diagonallar soni va boshqa belgilar bo'yicha ma'lumotlarni maxsus (mato, gazlama va materiallarning kataloglari) to'plamlardagi matolar namunalari haqidagi ma'lumotlari bilan o'zaro solishtirish mumkin. Ushbu matolarning ro'yxati sud eksperti tomonidan, tadqiq qilinayotgan iz qoldirgan matoning guruhviy mansubligi to'g'risida xulosa chiqarishda shakllantiriladi;

6) iz qoldirgan mato sirtining (yuzasi) tavsifi (yumshoq, tukli, nisbatan silliq);

7) shikastlanish va nuqsonlari (ishlab chiqarish jarayonida hosil bo'lgan, kiyish yoki noto'g'ri saqlash jarayonida hosil bo'lgan);

8) izda begona zarralarning mavjudligi (tolalar, ifloslanish).

9) tezkor ma'lumotlar. Agar ko'zdan kechirish yakunida mutaxassis, tadqiqotlar davomida sud eksperti – kiyimlar, jinoyatchining shaxsi, sodir bo'lgan hodisaning ma'lum bir holatlari to'g'risida birorta ma'lumotni aniqlagan bo'lsa, hodisa sodir bo'lgan joyni ko'zdan kechirish bayonnomasiga yoki ekspertning xulosasi matniga yo'naltiruvchi ma'lumotlarni kiritish kerak.

Kiyimlarni ishlab chiqarish uchun mo'ljallangan materiallarni hamda iz hosil bo'lishining turli mexanizmlarida aks etishlarning barcha turlarini har tomonlama o'rganish bilangina, zarur kriminalistik ma'lumotlarni maksimal darajada olish mumkin. Shunday qilib, jinoyatlarni ochish sub'ektlarining amaliy faoliyatida mato izlarining kriminalistik xususiyatlari ba'zan tergov jarayonida yuzaga keladigan muammolarni hal qilishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Иқтибослар/Сноски/References:

1. Trasologik ekspertiza / Darslik. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2012. – 323 b.
2. Железняк А.С. Основы криминалистической техники: Учебное пособие. – М., 2007. – 190 с.
3. Ищенко Е.П., Топорков А.А. Криминалистика: Учебник. Изд. 2-е, испр. и доп. / Под ред. доктора юридических наук, профессора Е.П. Ищенко. – М., 2006. – 748 с.
4. Долгинов С.Д. Осмотр места происшествия: уч. пособие в 2 ч/ С.Д. Долгинов. – Пермь, 2016. – Ч.2: «Следы на месте происшествия». – 364 с.
5. Кузнецов А.В. Осмотр места происшествия. – Иркутск, 1998. – С.60.